

ПОЉОПРИВРЕДА У ТРАНЗИЦИЈИ
-компаративна искуства и перспективе-

извештаји / резимеи расправе на научном скупу
одржаном поводом **50 година** часописа

«Економика пољопривреде»

(Пољопривредни факултет, Земун, 15-16. октобра 2004. године)

Радови са овог скупа су објављени
у ***Економици пољопривреде***, бр. 3-4/2004. (стр. 3-344)

У овом броју објављујемо извештаје-резимеи расправе са две секције, и то:

Секција 1: ***Управљање аграрним ресурсима***
(модератор: др Миладин Шеварлић)

Секција 2: ***Управљање аграрним тржиштем***
(модератор: др Србољуб П. Ивановић)

УПРАВЉАЊЕ АГРАРНИМ РЕСУРСИМА

Проф. Др Миладин М. Шеварлић¹

На скупу "ПОЉОПРИВРЕДА У ТРАНЗИЦИЈИ: компаративна искуства и перспективе", одржаном поводом два значајна јубилеја: **50 година часописа "Економика пољопривреде"** и **55 година Института за економику пољопривреде** - Београд, аутор овог резимеа је био модератор *Секције 1: Управљање аграрним ресурсима* – у којој је презентирао 8 радова и 1 резиме – које је припремило 18 аутора из 14 институција, а објављени су у часопису *Економика пољопривреде*, број 3-4/2004, стр. 9-105.

У раду "**Шта је транзиција у нашој пољопривреди**" аутор проф. др Петар Марковић (редовни члан Југословенске инжењерске академије, Београд) истиче да "*није споран термин, већ пракса и схватање транзиције*", а затим детерминише "*транзицију као промене у технологији производње, организацији, друштвеним односима*", односно "*све промене које доприносе већој производњи, продуктивности и економичности, па и промени својинских односа, уколико то доприноси напред назначеноме циљу*." Међутим, проф. Марковић констатује да се, нажалост, "*транзиција своди на приватизацију и распродају природних богатстава државе, која се не могу продавати: земљиште, изворишта минералних и лековитих вода, шуме,...*", мада је по његовом схватању нужно да ти природни ресурси "*остану државна својина и, у крајњем случају, дати их у закуп на одређено време*." Потенцирајући да је "*засада транзиција само распродаја свега што су сељаци и други произвођачи деценијама стварали*", аутор поставља питање на које у нашој јавности нико од надлежних органа не даје одговор: "*Када већина народа живи на ивици егзистенције, сељак и сваки грађанин поставља оправдано питање: "Одкуда толики новац појединцима у држави?"*" Зато проф. Марковић

¹ Др Миладин М. Шеварлић, редовни професор, Институт за агрономију, Пољопривредни факултет, Београд – Земун; e-mail: milsevar@EUnet.yu

указује да је "потребна транзиција наших размишљања и конкретних акција у односу на село и сељаштво" и закључује да је "Српско село - "свећа која догорела" а "све наше СТАТЕГИЈЕ развоја пољопривреде остају нереализоване", јер "чим неки нови министар седне у фотељу, прво ради стратегију, умесо да оде у села и види стање и проблеме и проучи већ усвојене стратегије."

Мр Зоран Симоновић (Институт за економику пољопривреде, Београд) у раду **"Проблеми земљишне својине у транзицији"** полази од констатације да је "одузимање пољопривредног земљишта, нарочито у другој половини 20. века, одређивало право власништва на земљу на територији данашње Србије" и даје ретроспективу промене својинских односа у области земљишне политике Србије од спровођења национализације (1945) као прве аграрно-политичке мере којом је реализовано револуционарно начело "земља припада онима који је обрађују", преко смањења земљишног максимума (1953), до прве реституције приватног власништва над земљиштем (1991) – када је у контексту земљишне проблематике инагурисан наш закон са најдужим називом (31 реч).² С обзиром да се ради о млађем аутору, поред похвале за учешће на овом скупу, неопходно је указати да не стоји ауторова констатација да, после 1953-ће, "Никаких промена у својинској структури немамо у наредних 40-так година" – будући да је 1985. године у Србији донет Закон о праву својине земљорадничких домаћинстава у брдско-планинским крајевима којим је повећан земљишни максимум ове категорије приватних субјеката наше пољопривреде на 20 ха обрадиве површине у подручјима са преко 400 м н.в. Такође, с обзиром на наслов рада, треба указати да је аутор свој рад завршио освртом на тзв. Закон о враћању земље сељацима (1991), што је *de facto* прва мера из области земљишне политике са којом је требало започети рад под насловом **"Проблеми земљишне својине у транзицији"** и дати критичку анализу и о "друштвеној штети" која је настала распарчавањем преко 150 хиљада хектара уређених земљишних комплекса у друштвеном сектору пољопривреде ради њиховог враћања првој и/или другој генерацији наследника чије је земљиште "обавезно откупљено" по Закону о ПЗФ из 1953-ће, као и указати на позитивне и негативне импликације транзиције

² Закон о начину и условима признавања права и враћању земљишта које је прешло у друштвену својину по основу пољопривредног земљишног фонда и конфискацијом због неизвршених обавеза из обавезног откупа пољопривредних производа. Службени гласник РС, број 18/1991.

земљишне својине спровођењем *тендерске* или *аукцијске* приватизације у друштвеном сектору пољопривреде Србије после 2001. године.

Проф. др Јован Бабовић (Нови Сад), *проф. др Вељко Радојевић* (генерални директор Пословног система "БАГ & ДЕКО", Бачко Градиште) и *дипл. инж. Вук Радојевић* (асистент, Пољопривредни факултет, Нови Сад) припремили су рад "**Економска целисходност наводњавања**" у коме су изложили *Case study* о *"економским резултатима наводњавања на имању "Баг & Деко" из Б. Градишта"*, чију сетвену структуру чини: *"поврће - 26% + пострна сетва поврћа, индустријско биље - 41%, семенска производња - 13% и жита - 20%."* Указујући да је у Србији током протеклих *"60 година – 48 са сушом, од тога 30 са изразитом"*, аутори закључују да је *"Србија на последњем месту у Европи"* (од 180 хиљада ха под системима за наводњавање, системи се користе на око 30 хиљада ха) и да је у нас *"наводњавање: ниско, стагнира и назадује"* иако је *"1,6 милиона ха погодно за наводњавање"*, док се наводњавање у Свету шири (са 50 на 250 милиона ха) омогућавајући *"порастан принос 50-100%"* (Табела 2, стр. 28) и обезбеђујући *"40% хране"* на светском тржишту. И поред неразумевања значења синтагме *"концепт виртуалне воде"* (стр. 27), аутори су дали (у нашој агроекономској литератури ређе виђене) израчунате показатеље о ефектима *"наводњавања 18 усева на 1.530 ха: приход је повећан за 3,6 пута, а трошкови за 3,1 пута; економичност производње (УП/УТ) са наводњавањем (1,18) а без наводњавања (1,03) и стопа рентабилности (Профит/УТ) са наводњавањем (18,4%) а без наводњавања (3,1%)."*

Др Горан Поповић (Економски факултет, Бања Лука) у раду **"Могуће опције територијалне и административне организације руралног развоја"** (који има и атрибуте тзв. *прегледног рада*) истиче да се *"Република Српска, с изузетком Бање Луке и неколико већих градова, третира као рурални простор"*, те да је после *"краха убрзане индустријализације"* неопходна *"ревалоризација ресурса, изградња институција руралног развоја и примена децентрализованог модела интегралног руралног развоја"* - који поред *"Бања Луке – стратешког "западног" центра и Републике Српске"* садржи и *"четири "природне" целине "источне" полуге: Семберија (Бјељина), Романија (Српско Сарајево), Стара и Источна Херцеговина (Требиње)."* Аутор даје класификацију руралних простора у Републици Српској, која садржи: *"1) Економски интегралне просторе - руралне области лоциране близу урбаних центара, 2) Интермедијалне (средњинне) руралне просторе - традиционално развијена пољопривреда, и 3) Забачене руралне области."* При избору модела руралног развоја аутор указује на потребу

"валоризације експлоатације руралних потенцијала" и "ненарушавање постојеће природне равнотеже", као и на неопходност симбиозе "комуналне инфраструктуре и привредних капацитета" и "природних ресурса руралне периферије." Разматрајући предности и недостатке појединих "модела организације руралног развоја (централизовани, децентрализовани, компромисни и природно-просторни)", аутор закључује да је за Републику Српску неопходно институционализовати "три нивоа центара руралног развоја: стратешки – лидер Бања Лука, секундарни – полуке Бања Лука и Бјељина или Српско Сарајево, и оперативни - Приједор, Добој, Брчко, Зворник, Гацко и Требиње)."

Др Снежана Ђекић и мр Соња Вучић (Економски факултет, Ниш) у раду "Интегрални аграрни и рурални развој земаља у транзицији", базирајући се на већем броју компаративних анализа привреде и посебно пољопривреде транзиционих земаља, класификују све те земље у три групе према оствареним показатељима "реформи пољопривредног сектора: највећи – земље ЦИЕ које су 2004-те ушле у ЕУ, средњи - земље ЈИЕ (Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија и Румунија) и ЗНД (Арменија, Азербејџан, Казахстан, Киргиз, Молдавија, Русија и Украјина), и најспорији - Белорусија, Таџикистан, Туркменистан и Узбекистан." У том контексту аутори указују на нетипичан пример аграризације привреде СЦГ (1990-1999), и оцене "реформи појединих сектора у СЦГ (Светска банка, 2001, оцене 1-10): цене и тржиште – 6, аграрна реформа – 5, пољопривредна прерада – 5, финансирање руралног развоја – 3, институционалне промене – 5 и укупно - 4,8." Резимирајући "показатељи руралности у транзиционим земљама" аутори констатују да у транзиционим земљама "1/3 или 134 милиона људи живи у руралним подручјима, између 5% и 65% пољопривредних домаћинстава је присутно и у непољопривредним активностима - које чине 30-50% њиховог дохотка, дотације државе у приходу руралних домаћинстава су од 25% у Словачкој до преко 50% у Мађарској, рурална подручја су добила мање од 1/5 СДИ, у руралним подручјима је лошија физичка (електрична енергија, вода - мање од половине руралних домаћинстава има обезбеђено адекватно снабдевање водом, путеви, ППТ комуникације,...) и институционална инфраструктура, скромно је финансирање руралног развоја (4,9% фармера у Чешкој и 4,6% фармера у Словачкој је добило зајам од кредитних фирми), рурална подручја у првој декади транзиције још увек немају истакнуто место у реформама," те да је неопходна "адекватнија рурална политика државе и диверзификација руралне економије од пољопривредних ка непољопривредним делатностима" како би се смањило сиромаштво у руралним подручјима.

Dr Sandor Somogy & dr Karolina Kajari (истраживање финансирано средствима Државног научноистраживачког фонда Мађарске - ОТКА) у раду "Multifunctional agriculture and rural development" полазе од констатације да су "ЕУ и остале европске земље развили пољопривреду, чије карактеристике означавају као мултифункционалне" и, цитирајући Verend-а (1996) да су "земље ЦИЕ биле у заостатку у односу на развијенији део Европе у односу 1:2 а то се претворило у однос 1:4, док је у односу на прекоморске развијене земље заостајање ЦИЕ износило 1:3 а проширено је чак на 1:5", упозоравају да "мање развијенима предстоји мукотрпан пут развоја њихове привреде, па и развој мултифункционалне и одрживе пољопривреде." Прихватајући дефиницију ОЕЦД-а (Мултифункционалност пољопривреде значи обезбеђење производње хране и других корисних путева, које немају тржишну цену (екстерналијама) у чијем интересу друштво интервенира субвенцијама), аутори приступају мултифункционалној пољопривреди са аспекта "двојне улоге фармера: производња + одржавање оних вредности и услуга од ширег друштвеног интереса које су пореклом из пољопривреде" и, на бази података за 2001. годину, компарирају три типа пољопривреде (Horn, 2003): "монофункционална (Азија, Африка), профитно оријентирана (С/Ј Америка, Аустралија) и мултифункционална (Европа)." У том контексту, аутори истичу, позивајући се на Retty-а (2003), позитивне (безбедност хране за становништво, једнака доступност одговарајућој храни за све социјалне групе, одговарајући рурални услови живота, заштита околине) и негативне екстерналије (загађивање ваздуха и воде, ерозија земљишта и губитак биодиверзитета). Апострофирајући да "земаље различите развијености имају различите интересе" и наводећи да се "прусјање субвенција пољопривреди не ограничава само на земље ЕУ", аутори, на основу података Royal Ministry of Agriculture (1998), указују да су у 1993. години "24 најразвијеније земље света су потрошиле 319 милијарди долара на субвенције аграра и прехранбене индустрије", што указује да "утицај држава на формирање цена није безначајан." Анализирајући промене у пољопривреди Европи, аутори констатују да се "повећава тражња за споменутим нетржишним функцијама" и да "није погрешно целу Европу третирати као континент са мултифункционалном пољопривредом." Посебан допринос аутора је обрачун показатеља за 39 земаља Европе и компарација тих показатеља за три кластера земаља за које је, и у европским размерама, због њихове хетерогености "тешко пронаћи заједнички именоватељ аграрне политике и регулативе за међународни промет храном." Решавање проблема "хране – сиромаштва – пренасељености", што је последица дуготрајног третирања пољопривреде као "црне кутије из које се по потреби црпе три битна елемента: радна

снага, храна и капитал", уместо по раније важећој теорији развоја на бази индустријализације, аутори виде у оријентацији земаља ка *"интегралном развоју рурала"* – који треба да осигура *"безбедност исхране становништва, погодност руралног подручја за живот и заштиту природне средине."*

Dr Mile Peshevski, dr Dane Boshev, Darko Shekerinov (Faculty for agricultural science and food, Skopje) у раду **Management of water resources in transition period in Republic of Macedonia whit special reward of Hidromeliorative system (HMS) – "Bregalnica"** констатују да се у Македонији наводњава између 80 и 35 хиљада хектара и у форму *Case study* приказују основне техничке и економске карактеристике највећег (28.293 ха) и најскупљег (32,5 милиона \$УС) вишенаменског ХМС "Брегалница", са посебним освртом на системе наводњавања на четири локалитета: Кочанско – 8.037 ха, Виницко – 100 ха, Штипско – 6.535 ха и Овче поље - 8 .700 ха. Истовремено, аутори анализирају *"улогу главних актера менаџмента водним ресурсима у Републици Македонији"* од Парламента до водних задруга.

Проф. др Радован Пејановић, проф. др Недељко Тица и мр Дејан Томашевић (Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Нови Сад) у раду **"Неуспешност транзиционих реформи у пољопривреди Републике Србије"** дефинишу транзицију као *"процес изградње ефикасног и конкурентног тржишног модела привређивања"*, при чему приватизацију поистовећују са *"индивидуализацијом својинских права"* и *"иницијалном капислом свих других видова трансформације (организационе, управљачке, финансијске, производне, тржишне)."* Аутори, иначе и практично инволвирани у процесе постсоцијалистичке транзиције агропривреде Војводине, констатују *"проблеме и застоје транзиције агропривреде"* и *"одлагање реструктурирања субјеката у агропривреди"*, а поједине субјекте у нашој пољопривреди данас квалификују фигуративно следећим описима: пољопривредни комбинати - *"очерупано мезимче – у процесу «распадања», гломазно и задужено предузеће"*, земљорадничко газдинство - *"ситно, натурално, израубовано, остарело"*, земљорадничка задруга - *"ни на небу ни на земљи - разграђена и неизвесна"*, мала и средња предузећа - *"у изградњи, без подршке и сигурности"*. Оцењујући да се приватизација аграрних предузећа не одвија *"ни жељеним правцем, ни очекиваним темпом"* (у периоду април 2002. до фебруара 2004. године од 962 продата предузећа само је 6 из агропривреде), аутори издвајају *"пет таласа приватизације: први (1989–1991), други (1992–1994), трећи (1994–1996), четврти (1997–2000) и пети (2001. до данас)"*, при чему све етапе

приватизације карактеришу две одлике: *"отпори променама"* и *"униформност модела приватизације"*. Разматрајући приватизацију земљишта у друштвеној својини аутори је поистовећују са *"приватизациом породичног накита"*, уз истицање уочених слабости (одсуство транспарентности тендерске приватизације, аукције без *de facto* надметања, одсуство контроле и ревизије приватизације, захтеви за преиспитивање и поништавање аукција, ...) – што намеће питање: *"Да ли је приватизација социјално прихватљива?"* У другом делу рада аутори указују на *"неадекватност, неделотворност и погрешност наше аграрне и економске политике"* будући да је *"негативно наслеђе из 1990-тих пренето у 2000-те: диспаритет цена, криза сточарства, проблем финансирања, пад извоза аграрних производа... и драстични пад пољопривредне производње – чему су допринеле и елементарне непогоде (поплаве, суша, мразеви, град)"*. Оцењујући погрешном аграрну политику која допушта *"потпуни економски либерализам"*, аутори констатују да је пољопривреда *"пасторче државе (20% у БДП, 3% у Буџету)"* и предлажу четири области за *"интервенцију државе: (1) политика цена – паритети, (2) бенефицирање инпута, (3) финансирање аграрне производње и залиха, и (4) субвенционирање извоза."* Закључујући своја опсежна запажања аутори закључују да *"транзиционе реформе, сада у застоју, немају алтернативу и нужно их је убрзати"* предлажући акције и мере, међу којима као посебно значајне издвајају: *"реструктурирање субјеката у агробизнису, приватизовање аграрних предузећа, конципирање нове аграрне политике, борба за квалитет пољопривредно-прехрамбених производа и подржавање развоја предузетништва у агропривреди."*

Др Радомир Малобабих (Институт за архитектуру и урбанизам, Београд) у резимеу са не сасвим јасним насловом **"Просторно-урбанистичко уређење руралних насеља у подручја у функцији нових развојних услова у пољопривреди"** само је констатовао да *"садашњи стандард и квалитет живљења у нашем селу далеко заостаје за стандардима који село и рурална подручја кандидују и даље за носиоце пољопривредне производње европских потреба и стандарда"*, те да су стога неопходна *"нова урбанистичка правила у изградњи и уређењу не само села као насеља, већ и целог припадајућег атара."*

На крају, у својству модератора, иако то није уобичајена пракса на нашим научно-стручним скуповима, и ради иницирања полемике, упутио сам неколико питања:

- *Да ли смо у приказаних 9 радова адекватно сагледали акутна питања АГРАРНИХ РЕСУРСА ?*

- *Да ли аграрна интелигенција Србије пати од НОЈЕВОГ СИНДРОМА ?*
- *Да ли су прописи о приватизацији анти-УСТАВНИ?*
- *Да ли су прописима о приватизацији заштићени НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ ?*
- *Да ли природне ресурсе могу куповати СТРАНИ ДРЖАВЉАНИ ?*
- *Зашто продајемо пољопривредно земљиште пре окончања његове РЕСТИТУЦИЈЕ ?*
- *Да су тендерски и аукцијски купопродајни уговори (не)ТРАНСПАРЕНТНИ ?*
- *Зашто се у купопродајним уговорима не уграђује клаузула КОНЦЕСИОНИХ ОБАВЕЗА по основу коришћења природних ресурса ?*
- *Да ли важећим прописима заштићене специфичности приватизације природних ресурса*
- *са становишта дугорочне стратегије развоја земље у транзицији*
- *Да ли смо свесни економских консеквенци приватизације земљишта у условима његовог ирегуларног вредновања?*
- *Да ли смо идентификовали специфичне националне интересе у приватизацији обновљивих и необновљивих природних ресурса?*
- *Да ли се нови власници приватизованих фирми које су ГАЗДОВАЛЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА могу ретроактивно обавезати на концесионе обавезе по основу коришћења природних ресурса?*
- *Да ли смо запоставили НУС ПРОИЗВОДЕ као аграрне ресурсе ?*
- *Зашто ВЛАДА СИРОМАШНОГ НАРОДА у Србији дозвољава да НОВЕ ГАЗДЕ приватизованих фирми користе ПРИРОДНЕ РЕСУРСЕ У ДРЖАВНОЈ СВОЈИНИ без икакве концесионе накнаде ?*
- *Да ли је цца 1,5 МИЛИЈАРДИ ЕВРА - РЕАЛНА ЦЕНА свега што је за 3 године ПРИВАТИЗОВАНО у Србији ?*
- *Зашто ми АГРОЕКОНОМИСТИ нисмо урадили програме оптималне приватизације на моделу нпр. ПКБ-а / ПИК-а "Бечеј" и "Књаз Милош"-а ?*

Уместо закључка

За наведене и друге дилеме о правним, економским, социјалним и политичким импликацијама приватизације природних ресурса *модератор* у приказаним радовима није нашао адекватне научно валидне одговоре, те стога проблематика приватизације аграрних ресурса заслужује пажњу

поновног разматрања на неком од тематски уже профилисаних научно-стручних скупова аграрних економиста и других посленика у процесу актуелне транзиције пољопривреде – која се *de facto* своди углавном на промену власничког односа из друштвене у приватну својину или на *нелегитимно* коришћење природних ресурса у државној својини од стране нових власника који су аукцијом или тендером стекли приватну својину само на делу купљене друштвене имовине.

Абстракт

На скупу "**ПОЉОПРИВРЕДА У ТРАНЗИЦИЈИ: компаративна искуства и перспективе**" (15-16. 10. 2004), аутор овог прилога је у својству модератора - *Секције 1: Управљање аграрним ресурсима* – презентовао 8 радова и 1 резиме, које је припремило 18 аутора из 14 институција, а објављени су у часопису *Економика пољопривреде*, број 3-4/2004, стр. 9-105.

Поред истицања основних ставова аутора презентираних радова у циљу афирмативног интригирања потенцијалних читалаца да се и лично детаљније упознају са садржајем истих, модератор је - и на скупу и у овом прилогу – изнео и своја запажања о тзв. *дилемама у вези приватизације природних ресурса*, са циљем да и учеснике предметног скупа и све будуће читаоце овог прилога подстакне на размишљање о назначеним дилемама, а ради благовременог указивања на евентуалне "пропусте" у реализацији досадашњих етапа приватизације и предузимања одговарајућих мера и активности ради елиминисања или ублажавања уочених слабости у наставку процеса транзиције наше агропривреде и привреде.

Кључне речи: наводњавање, пољопривреда, приватизација, ресурси, транзиција, рурални развој, Србија.

Извори (реферати) у оквиру скупа

1. *Марковић П.:* Шта је транзиција у нашој пољопривреди
2. *Симоновић З.:* Проблеми земљишне својине у транзицији
3. *Бабовић Ј., Радојевић В., Радојевић В.:* Економска целисходност наводњавања
4. *Поповић Г.:* Могуће опције територијалне и административне организације руралног развоја

5. *Бекић С., Вучић С.:* Интегрални аграрни и рурални развој земаља у транзицији
6. *Somogy S., Kajari K.:* Multifunctional agriculture and rural development
7. *Peshevski M., Boshev D., Shekerinov D.:* Managment of water resources in transition period in Republic of Macedonia whit special reward of Hidromeliorative system (HMS) – “Bregalnica”
8. *Пејановић Р., Тица Н., Томашевић Д.:* Неуспешност транзиционих реформи у пољопривреди Републике Србије
9. *Малобабић Р.:* Просторно-урбанистичко уређење руралних насеља у подручја у функцији нових развојних услова у пољопривреди (резиме)